

mindig gond van. Teiresiás hiába figyelmezteti Kreiont az ANTIGONÉ-ban: »Ki úgys meghalt, minek megölni még?« (1030.) „Az istenfélő politikus tudja, hogy az eltemetetlen holtak sértik az isteneiket; a gyakorlatias politikus tudja, hogy az eltemetetlen holtak ragályt terjesztenek; az előrelátó politikus tudja, hogy az eltemetetlen holtak rossz gondolatokat ébresztenek az emberekben. A salamisi hajósok szoros kört alkotnak Aias holtteste körül. A holttesteknek meg kell adni azt, ami jár nekik. Még a tiszteletet is” – idézi Aias legokosabb ellenfelének, Odysseusnak halhatatlan szavait a dráma végéről: „Ellenségem volt nékem is [...] / De bár az volt, én nem lennék igaztalan / Hozzá [...] ő volt mind közül... / legdicsőbb / Vüléz [...]” (91.)

Ha valamért, hát e briliáns részletekért érdemes elolvasni a könyvet.

Kocziszký Éva

SZOLZSENYICIN BESZÉL

Alekszandr Szolzsenyicin: Az „orosz kérdés” a XX. század végén

Fordította Bagi Ibolya, Katona Erzsébet, Kiss Ilona, Kozma András, Könczöl Csaba, Páll Erna Európa, 1997. 380 oldal, 950 Ft

Egy jó szerkesztő, az kellett volna neki, de nagyon. A kötetet lapozgatván olyan érzésem támadt, hogy ez jobban hiányzott Szolzsenyicinnek, mint a szabadság. Pedig egyáltalán nem tartozom azok közé, akik elérzékenyülten szokták emlegetni, hogy az orosz irodalom legnagyobb alkotásait „azért mégiscsak” a zsarnokság szörnyű feltételei kényszerítették ki az írókból, s a cenzúra nélkül aligha született volna meg a „szent orosz irodalom”. Hiszen szabadság és művészet nem csereszabatos fogalmak – arról nem is beszélve, hogy (a privilegizált tehetségtelenek kivételével) a szovjet irodalom alkotói a saját külső-belső életkörülményeiket valószínűleg boldogan elcserélték volna a cárizmus szörnyű feltételeire.

Szolzszenyicin 1972 és 1994 között keletkezett hét publicisztikai hevületű, híres tanulmányának magyar nyelvű kiadása mindazonáltal arról tanúskodik, hogy az írónak – aki A GULÁG SZIGETVILÁG komor csodájával

többet tett a végül magától összeomló szovjet totális rendszer ellen, mint bárki más – mégiscsak nagyobb szüksége lett volna egy jó szerkesztőre, mint a szabadságra. Ez a halált megvetően bátor, tiszta éthoszú, kemény férfi ugyanis a szovjet diktatúra szorításában és a nyugati világ nem kevésbé megkérdőjelezhetetlen, önelégült értékrendjében is szabad ember és szabad író, főleg pedig önmaga tudott maradni. Az idén decemberben nyolcvanéves, szakállas prófétának valószínűleg ez lesz a legnagyobb, legtisztéletreméltóbb érdeme a történelem ítélőszéke előtt.

Még akkor is, ha az utókor ezt valószínűleg képtelen lesz megérteni. Itt van például egy idézet Szolzsenyicin 1973 szeptemberében a Szovjetunió vezéreinek küldött intelmeiből. „Nézzük a tényeket elfogulatlanul: »a haladó ideológia« sötét vihara Nyugat felől lepett meg bennünket még a múlt század végén, s miután lelkünket kellőképpen meggyötörte s tönkretette – hagyjuk, hadd vonuljon tova, ha már magától is arra, Kelet felé visz az útja... [Utalás a kínai kulturális forradalomra. – G. Á.] A szellemi élet minden ágának jelenlegi centralizációja torzulás és szellemi gyűlkosság. [...] S itt is, mint másutt, minden vonalon, ami az egészséges Oroszország felépítését akadályozza: az az ideológia.”

Eljövendő nemzedékek – reménykedjünk! – fel sem fogják majd, micsoda erő, öngyilkos szenvedély kellett ahhoz, hogy valaki egy ilyen nyílt levelet írjon a Kremlbe, a vehemens resztalinizáció tombolásában élő világbirodalom örökös uralomra berendezkedő vezetőinek. Pontosan azoknak, akik a – ma már tudjuk, elsősorban az aktuálpolitikai – hatalmi harc érdekében kezdeményezték – hruscsovi „olvasás” után a megtorló gépezet csúcsra járatásával visszakeményítették a rendszert, és Csehszlovákia 1968-as megszállásával, a „korlátozott szuverenitás” nevében megregulázták a külső gyarmatbirodalom felpuhult végeit is. Nemrég közzétett dokumentumokból tudjuk, mit gondoltak a Szovjetunió vezéreikhez írt terjedelmes, amorf Szolzsenyicin-szózat szerzőjéről az akkor még erejük és dicsőségük teljében lévő címzettek (akiknek hosszú leépülése és farce-ba forduló temetése alig egy évtizeddel később egy új világtörténelmi korszak kezdete lett). Számukra Szolzsenyicin afféle jelentéktelen, hözöngő senkiházi volt, akinek az intelmek megírása idején már csaknem tíz éve jelent meg utol-

jára néhány elbeszélése a Szovjetunióban. Akkor valamiféle ostoba hiba folytán még Lenin-díjra is felterjesztették, ám hamarosan helyrehozták az éberség hiányából fakadó tévedést. Érdeemes megfigyelni a sztálinizmus virágkorához képest túl bonyolult, már-már lankadt leszámolási mechanizmust, amelyben senki nem vállalja igazán a döntés felelősségét: a KGB Szolzsenyicin atyai barátjánál tartott házkutatás során elkobozta az író néhány kéziratát, többek között A POKOL TORNÁCÁN című regény kéziratát. A művet a szovjet kommunista párt központi bizottsági épületének egy félreeső szobáckájában, szigorú titoktartási kötelezettség mellett sorban odaadták elolvasni néhány megbízható írónak, köztük Konsztantyin Szimonovnak. Ők kemény szavakkal elítélték a művet és szerzőjét. A kollegiális szakvélemény alapján azután a párt központi bizottságának operatív testülete, a titkárság megtárgyalta az imigyen ügyvé vált esetet. Gyemicsev, a pártvezetés kulturális ügyekben illetékes tagja a tanácskozáson bátran „bomlott agyú, szovjetellenes beállítottságú írónak” nevezhette Szolzsenyicint. A nacionalista moszkvai párttitkár Grisin pedig azzal vádolta, hogy „megrágalmaz mindent, ami orosz, minden káderünket”. Végül Szemcicsasznij KGB-elnök, mint aki jól végezte dolgát, javasolta az író kizárását a Szovjet Írók Szövetségéből, ami egyebek mellett egzisztenciális tönkretételét jelentette. Mindebben nem az az érthetetlen, hogy a szovjet birodalom roppant alacsony IQ-jú, kontraszelektált vezetői hogyan vélekedtek az IVAN GYENYSZOVICS EGY NAPJA írójáról, hanem hogy a hatalmas ország döntéshozói világpolitikai horderejű lépésekre fordítható drága idejükből hosszú órákat fecséretek egy számukra marginális kérdésre.

Tegyük hozzá, hogy a veretes vitairat óta eltelt negyedszázad nemcsak őket: Szolzsenyicint sem igazolta. Pedig – az azóta jószerivel fasiszta kirekesztő gondolkodóvá és terméketlen íróvá vált orosz „falusi írók” mellett – ebben az írásában az akkor ötvenöt éves próféta talán elsőként szólt a hazáját pusztító környezeti ártalmak súlyos következményeiről. De ezeket a passzusokat zavaros szóáradat követi a vodka kártékony hatásáról, a Szolzsenyicin szerint elkerülhetetlen szovjet–kínai háború feltételezett hatvanmillió halott-

járól, a világ esetleges túltermelési válságáról meg az alacsony fizetésekről. Az írónak minderről, még a napi újsághírekből ismert kérdésekről is megfellebbezhetetlen, drámai, de többnyire elnagyolt és gyakran felületes véleménye van. A gáttalanul, szinte fuldokolva papírra öntött, formátlan asszociációsorból kitűnően fel sem merül benne, hogy esetleg olyasmiről is szól, amiben nem kompetens. Szomorú, amikor egy Szolzsenyicin formátumú ember a környezeti megkímélésére azt javasolja, hogy a városok határában felállított sorompókon csak lovas kocsikat meg villanymeghajtású járműveket engedjenek át...

Szolzszenyicin konokságát, a műveihez anyagot gyűjtő, ezért nemritkán sokéves lágerbüntetéssel fizető férfiakkal és nőkkel szembeni vérlázító hálátlanságát ismervé is úgy vélem, hogy egy jó szerkesztőnek azért az író elhítte volna: kevesebb több lenne. Ami a magyar kiadásra is igaz, hiszen ennek a szövegnek elegendő lett volna néhány fontos passzusát közölni egy utószóban – ilyen azonban, sajnos, nincs a kötetben, pedig nagy szükség lett volna rá; még a megértéshez nélkülözhetetlen jegyzetek és a legszükségesebb életrajzi adatok is hiányoznak.

A Szovjetunió vezéreinek írt tanulmányánál sokkal homogénebb a húszéves számkivetés végén, 1994-ben, Szolzsenyicin hazatérése előtt megszüvegezett írás, AZ „OROSZ KÉRDÉS” A XX. SZÁZAD VÉGÉN. Ez az Európa-kötetben közölt másik 1973-as tanulmány, a MEGBÁNÁS ÉS ÖNKORLÁTOZÁS MINT A NEMZETI ÉLET KATEGÓRIÁI húsz évvel későbbi, majdnem vegytisztán történelmi változata. A szintén nagyívű írás az orosz évszázadok óvatos prófétai hevülettől áthatott sajátos interpretációja. Szolzsenyicin hallatlan szeretettel, élénk színekkel vázolja fel hazája krónikáját, gyakran a történettudomány általánosan elfogadott nézeteivel szemben kiemelve belőle az orosz élet önfejlődésének ama mozzanatait, amelyek az általa eszményinek tartott állami berendezkedés hasznát igazolják. Ebben az értelemben afféle rövid tanfolyam ez is, mint a híres bolsevik kiskaté (ha tetszenek még rá emlékezni).

A GULÁG SZIGETVILÁG írója történelemfelfogásában kitüntetett helye van a gondolatnak, hogy Oroszország mindig is túl sokat foglalkozott más népek gondjaival, és ebből

semmi haszna nem származott. Az író Dosztojevszkij hősét idézi: „Oroszország immár közel egy évszázada nem önmagáért él, hanem csupán Európáért!” S hozzáteszi: „(Pontosabb lett volna azt mondani: már másfél évszázada.) De miért kizárólag Európáért? Hiszen Oroszország azt sem mulasztotta el, hogy 1863-ban az amerikai Északot segítse hadiflottájával a Dél ellen! Mi keresnivalónk volt ott? (Csak Anglián akartunk bosszút állni?)”

A globalizálódó világban ez némi (a szerzővel szemben nem ritka) rosszindulattal akár izolacionizmusnak is nevezhető. Magam azonban a nagyorosz–nagysovjjet imperia-
lizmus elmúlt két évszázadának számos nép, nem utolsósorban az oroszok számára fájdalmas gyakorlata alapján úgy hiszem, nagyon is józan megfontolás. Nyoma sincs benne a kelet-európai értelemben vett nacionalizmusnak, s többnyire mások ellen sem irányul. Bár a szabadságszeretetükért és fejlettségükért nagyra becsült lengyelekkel szemben Szolzsenyicin például leplezetlen megvetéssel ír az orosz államkincstárból lendületesen meggazdagodó finnekéről. „Egyáltalán miért kellett Finnországot a birodalom kebelén belül tartanunk?”, kérdezi, gúnyosan megjegyezvén, hogy a finn kormányzóság „csodás területenkívüliségének és Pétervár szomszédságának köszönhetően ideális mentsvára és lerakata lett a legkülönbözőbb oroszországi forradalmároknak – egészen a [századelőn véres terrorakciókat szervező és ezzel a békés reformfolyamatokat megtorpedozó – G. Á.] eszer harci gárdistáig és a lenini bolsevikokig...”

Az emberben olvasás közben újra és újra felülrik, hogy milyen más lett volna, ha Szolzsenyicinnek normális gyermek- és ifjúkor jut osztályrészül, s nem idősödő fejjel, a gulág iszonyú tapasztalatával a háta mögött veszi kézbe az írásában gyakran iskolásan idézett Kljucsevszkij műveit meg a többi klaszszikus orosz historikus munkáit. Ahogy azonban előrehalad a megjelenített időben, a személyesen is átélt periódusokról szólnán már mind több termékeny vitára készítő, friss és eleven gondolatot közöl. A „birodalomteremtő bolsevikokat” manapság csakugyan idealizáló oroszországi szélsőbal és szélsőjobb képviselőinek például William Bullit amerikai diplomata nemrég megjelent korabeli naplóját idézi. Ebből újlag kiderül, amit más forrásokból is tudunk: hogy hatalmas megmentése érdekében Lenin 1918-ban hajlandó lett

volna lemondani Nyugat-Belorusziáról, Ukrajna feléről, az egész Kaukázusról, a Krimről, a teljes Urálról, Szibériáról és Murmanszkról. Sőt, írja Szolzsenyicin, akkor és később is „valamely Komintern-akció lebonyolításához” – a bolsevikok „rablógazdálkodást folytattak az oroszországi koncessziókkal: Vanderlippel arról tárgyaltak, hogy ötven évre [!] bérbé adják neki az olajlelőhelyeket, a szénbányákat, a Tenger-mellék és a Kamcsatka menti halászatot, a hírheden szovjetellenes L. Urquhartnak hosszú lejáratú koncesszióba adják korábbi színesfém- és szénbányászati vállalatát [...] az angoloknak huszonöt évi (1945-ig szóló) olajkoncessziót ajánlottak Bakuban és Groznyiban; az üzleti életben zöldfülű Armand Hammernek pedig az alapjévi azbesztbányák koncesszióját...”.

Elgondolkodtató csoportosítása ez a régen ismert és a nemrég napvilágra került kétségtelen tényeknek. Miként az is, hogy a szláv köztársaságok terhére hogyan fejlesztették a csupán a szovjet korszakban létrehozott nemzeti régiókat, hogy a birodalom összeomlásával „néhány nemzeti köztársaságok fürge führerei” hűséges, Moszkva-barát kommunistából huszonnégy óra alatt elkötelezett nacionalisták és a függetlenség bajnokai legyenek, s e minőségükben (utalás Sevardnadzére) megkülönböztetett tisztelettel fogadják őket a nyugati fővárosokban.

Nacionalizmus volna ez? Orosz fundamentalizmus? Nem hiszem. Ahogyan a második világháború Szolzsenyicin-értékelése sem az, a magát a német hadseregnek megadó hárommillió szovjet katona, a visszavonuló németeket százezerszámra követő civilek vagy a fél évszázadig árulónak minősített Vlaszlov-hadsereg emlegetésével. Szolzsenyicin orosz történelemolvasatát a maga egészében sem lehet ilyen váddal illetni: népe belső tartalékaiból, teremtő energiáiból szeretne egy „erkölcsös Oroszországot felépíteni”. Idealizálva hazájának a nyugati civilizációtól valóban csillagtagvóli, kiterjedt északkeleti régióit, amelyeket – teljesen alaptalanul – a társadalmi és erkölcsi megújulás forrásának tart. És unos-untalanul apokaliptikus képeket festve a környezeti károk következményeiről. Alekszandr Szolzsenyicin történetfilozófiai és a jövőbe nyúló ideológiai-politikai koncepciójáról bátran elmondható: minden messianisztikus hevülete ellenére nem több, mint szerzője írói munkásságának része. Politikai

programként Szolzsenyicinnak a Romanov-család utazásait utánzó teátrális hazatérése óta végleg megbukott.

Kényesebb témát érintenek és sokak számára a mi tájainkon is kellemetlenek lehetnek ellenben a kötetnek az értelmiség történelmi szerepével foglalkozó tanulmányai. Elsősorban az *ÁLTANULTAK* címen közreadott 1974-es írás, amelyet talán szerencsésebb lett volna „Nagyokosok”-nak magyarítani. Hiszen éppen hogy azokról szól, akik tanultak, ám a népi kultúrával és a történelmi hagyományokkal szemben magasabb rendűnek vélt tudásukat gyilkos népboldogító eszmék agresszív szolgálatába állítják. Az orosz történelem ebben a kérdésben igazolni látszik a gondolkodót: az elmúlt száz év krónikájában valóban egész nemzedékekre jellemző volt a képlet, hogy a népi-családi stb. gyökereiktől elszakadt fiatalok afféle turgenyevi (*bazarovi*, ha tetszik) indulattal (lásd még Dosztojevszkij: *ÖRDÖGÖK*) világmegváltó eszméket valósítottak meg. Majd – ha sikerült életben maradniuk – elegánsan oldalt léptek, és távoztak a maguk kavarta pusztítás vihara elől.

Szolzsényicin ezzel szemben azt tekinti értelmiséginek, aki iskolai végzettségétől függetlenül, morális készletétől és alkotó szenvedélytől sarkallva, népe szerves kultúrájából segít kibontakoztatni az élet építésére alkalmas értékeket, anélkül, hogy tőle idegen, gyilkos kísérletek alanyává tenné. Tartok tőle, ennek a forogatókönyvnek nem nagyobb a realitása, mint annak, amelyet Szolzsenyicin (nem minden ok nélkül) ostoroz. Arról nem is beszélve, hogy az író már megint felsül a prognózissal: szenvedélyes jóslata szerint az általános műszaki haladás csődje miatt a nép visszatér majd a földhöz, amelytől – tizenötmillió egészséges, munkaszerető parasztcsalád elpusztításával, deportálásával, nagyvárosokba terelésével – Lenin és Sztálin valóban elragadta.

A magyar kötet legfontosabb fejezete a *MIÉRT VESZÉLYES A NYUGATRA NÉZVE OROSZORSZÁG HIBÁS MEGÍTÉLÉSE?* című 1980-as tanulmány. Szolzsenyicin ízekre szedi benne az euroatlanti világ Moszkvával és az aktuális moszkvai vezetéssel szemben valóban mindig hihetetlenül megérett-megengedő felfogását. Ma már közhely, hogy milyen súlyos az antisziszta európai és főleg amerikai értelmiség felelőssége a nyugati Szovjetunió-politikáért,

amely a Hitler-ellenes szövetség sokáig talmi reményében Sztálinnak elnézte (a barna népirtásnál egyetlen paraméterében sem kisebb) szovjetunióbeli genocidiumot. Szolzsenyicin tanulmánya azonban olyan sok adatot, érvet, nálunk ugyanilyen okokból ismeretlen tényt közöl erről, hogy minden magyar értelmiséginek fontos lenne elolvasni. Talán segítene megingatni a ma még általános nézetet, hogy „ha előfordultak is hibák”, ez csak (csak!) a modernizáció ára volt. És a szovjet korszak hetvennégy éve nem X millió, hanem „csak” Y millió emberéletet követelt. Meg ugye a Szovjetunió mégiscsak felépített egy erős országot, amelyre világszerte reménykedve pillantottak az igazágtalan társadalmi rendszerekben élő elnyomottak...

Sokkal problematikusabb ennek a tanulmánynak az a része, amelyben Szolzsenyicin a Szovjetunióból Nyugatra került kremlinológusokat, főleg a magyar kiadásban Szimenszként emlegetett konzervatív Dimitry Simest és a liberális Alekszandr Janovot vádolja. A két tekintélyes kutató az 1980-as évek eleje óta másokkal együtt sorozatosan figyelmezteti a világot a „vörösarna” veszedelemre. Vagyis a kirekesztő nagyorosz nacionalizmust zászlajára emelő kommunista ideológia emlőjén nevelkedett szélsőbal meg a szélsőjobb szövetségére.

Szolzsényicin ebben a tanulmányában nyomós érvekkel bizonyítja, hogy a bolsevik uralom végzetesen megroppantotta az egészséges orosz nemzeti érzést, amelyre ő maga hazája jövőjét remélte építeni. Ami nem zárja ki Simesék igazságát és a rasszista vörösarna ideológia valós veszélyeit – még akkor sem, ha a valóságos orosz élet ettől is, attól is egyre messzebbre kerül. Azt hiszem, a magyar kiadás néhány egymást ismétlő tanulmánya helyett ilyen és ehhez hasonló tanulmányokat – például a húsz évig írt *VÖRÖS KERÉK* körül született szövegeket vagy Szolzsenyicin állítólagos antiszemizmusának dokumentumait, „fundamentalizmusának” bizonyosságait stb. – kellett volna ebbe a kötetbe válogatni. Hiszen e kiadás előkészületei idején már rendelkezésre állt Szolzsenyicin publicisztikájának és a vele kapcsolatos dokumentumoknak másfél ezer oldalas, orosz nyelvű kötete.